

FÜGGELÉK.

Írta: Szent-Iványi Sándor.

Unitárius missziói törekvések.

A magyar olvasó számára még sok elmondani valónk lenne, hiszen Dr. Wilbur közvetlenül a világháború után írta meg munkáját (bár a kiadásra csak 1925-ben került sor) s azóta — Isten segítségével — olyan előhaladást tett az unitarizmus, hogy arról ma, 1938-ban, már lehetetlen be nem számolnunk, ha az egyetemes unitarizmus történetével foglalkozunk. Emellett Dr. Wilbur nem foglalkozott a misszió kérdésével, amely pedig ma már elengedhetetlenül hozzátartozik a külső gátlásaitól valamennyire megszabadult, teljesebb vallásos életet élő unitarizmus történetéhez. Helyünk azonban kevés s így kénytelenek vagyunk oly rövidre fogni beszámolóinkat, amennyire csak lehet.

Kezdjük az unitárius missziói törekvések ismertetésével. Egyáltalán: mi a misszió? A „misszió” küldetést jelent. Csak alanyi szempontból nézve a kérdést: vannak, akik úgy érzik, valami náluk nagyobb hatalom *küldi* őket, hogy a megismert igazságot másokkal is megismertessék. A keresztény vallás *igazsága* viszont mi lehetne más, mint Jézus evangéliuma, örömüzenete. Márk szerint így szól Jézus a tanítványoknak: „Elmenvén e széles világra, hirdessétek az evangéliomot minden teremtésnek.” (Mk. XVI. 15.) Máté szerint pedig ezeket mondja Jézus: „Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népet, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében.” (Mt. XXVIII. 19.) A modern biblia-kritika néhány teológusa kétségesnek tartja ugyan e két idézet, vagy legalább is az utóbbi hitelességét, mindnyájan megegyeznek azonban Harnack Adolffal abban, hogy „az egyetemes misszió Jézus szellemének és tanításainak elkerülhetetlen következménye” és M. Schian-nal, hogy „ha nem is származik Jézustól a missziói parancs, a kereszténység akkor is kötelezve van a misszióra.”

Már most, ha Márk leírását fogadjuk el, akkor a „hir-

„Dessétek az evangéliumot minden teremtésnek” meghatározása szerint a kereszténység minden külső megnyilvánulása misszió-nak lenne nevezhető. Amint hogy így is volt ez az első pünkösd korában. Pál apostol csodálatos erővel végzett munkája azonban már egy lépéssel tovább fejleszti a misszió fogalmát. Ő már a Máté szerinti bővebb értelmezésben „minden népeket” tanítványokká kíván tenni, „megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében.” Ennek megfelelően a megszervezett keresztény egyház a belső vallásos élet ápolása mellett külön feladatnak kezdte tekinteni a *még nem keresztény népek* megtérítését. A misszió fogalma tehát külterjessé kezdett válni s a régi, de ma is használt meghatározás szerint: „A misszió a kereszténység azon önterjesztő tevékenysége, melynek során az evangéliumot hirdetik és az egyházat megalapítják.” Az evangélium hirdetése mellé tehát odakerül (a megkeresztelés következményeként) az egyház megalapítása is. Így hát a misszió fogalma teljesen külterjessé vált s csak jóval később, az újkorban, a civilizáció világiassá válása idején, fordult az egyház figyelme ismét saját tagjainak evangélizálása felé, mikor is aztán ezt a befelé irányuló missziót elnevezték „belmisszió”-nak, míg a kifelé irányuló missziói törekvéseknek a „külmisszió” nevet adták. Maradjunk azonban egyelőre a „külmisszió”-nál.

A külmisszió fogalma tehát a fenti meghatározás szerint „a kereszténység önterjesztő tevékenysége, melynek során az evangéliumot hirdetik és az egyházat megalapítják.” Ez utóbbi kifejezés alapján a külmisszió csak nem-keresztény népekre vonatkozhatik, mert hiszen ahol keresztény népek élnek, ott vannak keresztény egyházak is s következésképp ott az egyház megalapítására nincs szükség. Ennek megfelelően a külmissziót általában a nem-keresztény (s így nem is fehérbőrű) népek között kifejtett munkának szokták tartani. Ha azonban az egyes egyházak munkáját részletesen vizsgáljuk, mindenütt akadunk olyan tevékenységekre, melyek más felekezetű, de fehérbőrű és keresztény emberek között folytak és folynak ma is, egy-egy felekezet hitigazságainak ismertetésére, és amelyeket egyáltalán nem lehet a „belmisszió” fogalma alá venni. Vessük le a keresztény teológusokat jellemző szemérmertességet s valljuk meg, hogy ez a jelenség egészen természetes. Márk szerint hirdetniük kell az evangéliumot „minden teremtésnek,” már pedig, ha a felekezeti béke biztosítására hozott állami

törvényeket be is tartjuk, az nyilvánvaló, hogy az egyes felekezetek Jézus evangéliumát nem egyöntetűen értelmezik, hiszen épen emiatt alakultak különböző felekezetek. Már pedig, ha egy-egy felekezet a maga értelmezését tartja helyesnek, akkor kötelessége, hogy ezt az értelmezést ne rejtse véka alá, hanem tegye megismerhetővé mások számára is. Természetesen nem gondolunk itt akár erőszakos, akár anyagi előnyök nyújtásán alapuló „lélek-halászás“-ra, amint hogy a nem-fehérbőrű és nem-keresztény népek között végzett külmisszióknak sem szabad ilyen eszközökkel dolgoznia.

Különböztessük azonban mégis meg a két irányt s foglalkozzunk külön a *nem-keresztények között* és a *más felekezetű keresztények között* végzett külmissziói törekvésekkel.

I. Nem-keresztények között végzett unitárius külmissziói törekvések.

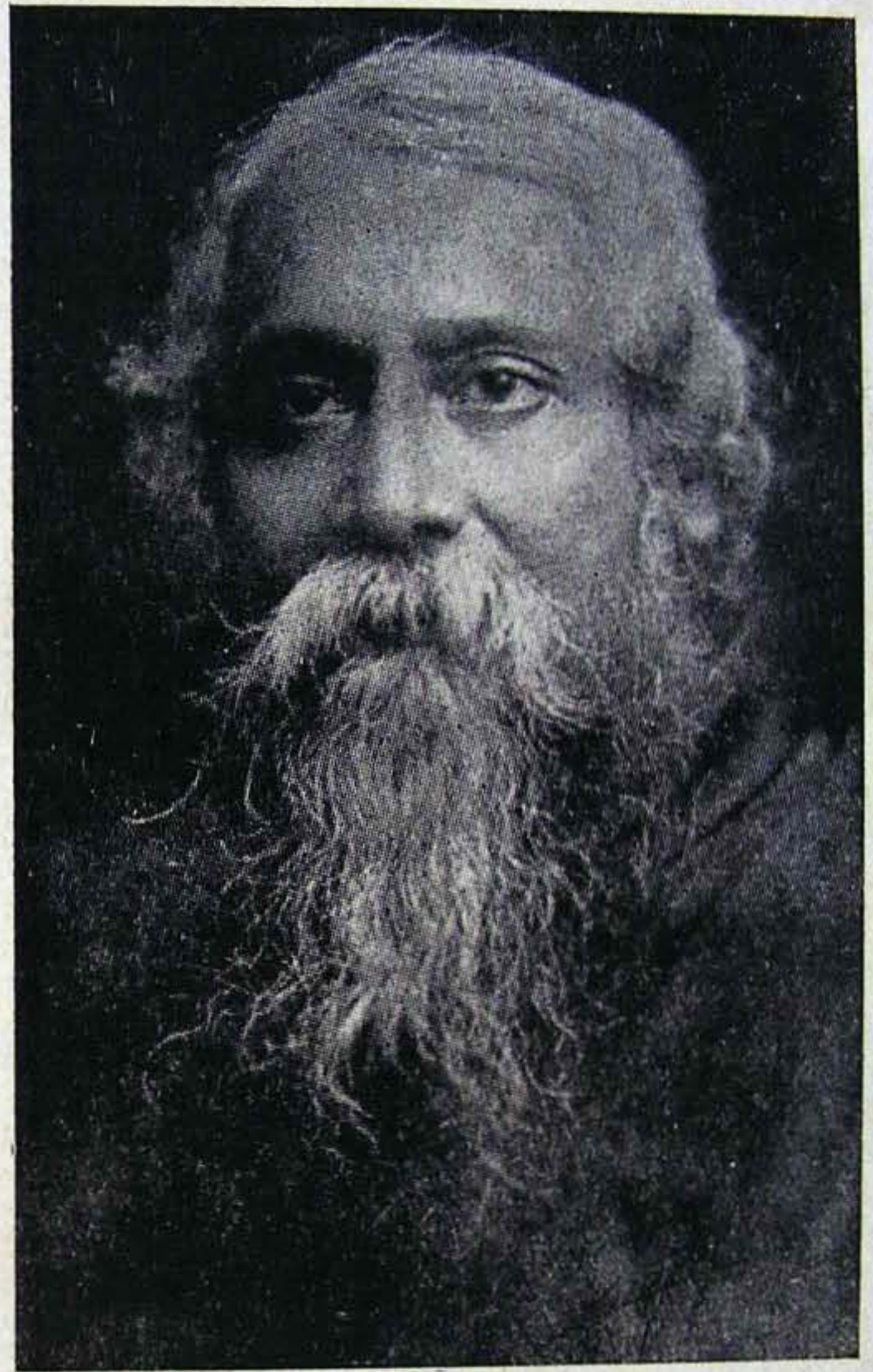
Az unitárius külmisszióknak a nem-keresztény népek között való megindulása gyökeresen különbözik az orthodox keresztény külmisszió megindulásának okaitól. Az orthodox keresztény külmisszió ugyanis abból az elgondolásból fakadt, hogy a nem-keresztény ember nem részesül Krisztus váltságának áldásában, tehát elkárhozik és a pokolba jut. A Morva Testvérek például szörnyű lelkiismereti furdalásokat éreztek annak elgondolására, hogy millió és millió lélek jut a pokolba, akiket pedig ők — Jézus evangéliumának hirdetése és megtérítésük által — megmenthetnének. Elmentek hát és igazán csodálatos lelkesedéssel és hősiességgel „mentették a lelkeket“ a színes fajok között.

Az unitáriusokat ilyen elgondolások soha sem bántották. Nem mintha nem törődtek volna más színű és más fajú testvéreikkel, hiszen pl. a rabszolgák felszabadítása terén minden más felekezetnél nagyobb munkát végeztek, — hanem, mert hiányzott hitrendszerükből a „váltság-teológia“ s így soha egy percig sem hitték, hogy a Jézus evangéliumát nem ismerő népek elkárhoznának és a pokolba jutnának. Hitték és hiszik ugyan, hogy Jézus evangéliuma „a legbiztosabb út, mely az üdvösségre viszen“, de az üldöztetések és megpróbáltatások között csak jó későre gyűjthettek annyi erőt, hogy azzal Jézus saját értelmezésük szerinti evangéliumát nem-keresztény népekkel is megismertessék. A körülmények alakulása azonban úgy

Rammohun Roy rajah.
(1776—1833.)

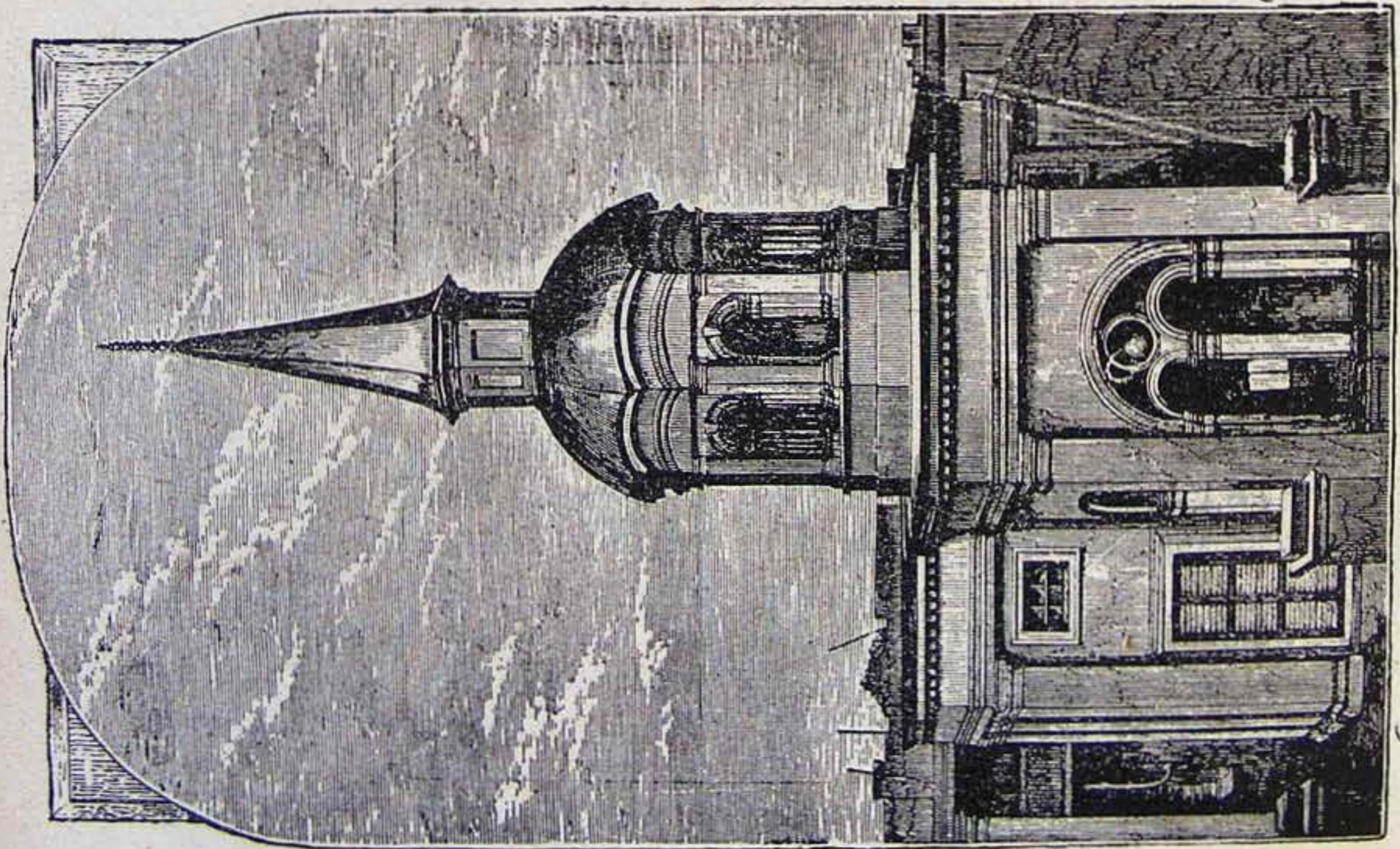

Rabindranath Tagore, a nagy indiai költő-
filozófus. Mind ő, mind atyja, vezető alak-
jai voltak a Brahmo Somaj-nak.

Brahmo Mandir (templom) Calcutta-ban. (India).
Épült 1830-ban.

Unitárius templom Madras-ban,
Indiában.

hozta, hogy az unitárius evangéliumra hamarabb lett szüksége a világnak, mint mielőtt az unitáriusok maguk állottak volna azzal eléje. Minden egyes esetben a nem-keresztény népek fordultak felvilágosításért az unitáriusokhoz, mielőtt az unitáriusoknak még csak eszükbe is jutott volna közöttük külmissziói munkát indítani meg. Ez az első jellegzetes sajátága az unitárius külmisszióknak. A második jellegzetes sajátág pedig az, hogy a felvilágosításért megkeresett unitárius szervezet tényleg csak felvilágosított, s az egyház megalapítása, azaz a felvilágosított nép, vagy csoport unitáriussá tévése és unitárius szervezetbe való tömörítése terén alig fejtett ki munkát. Ezt látjuk mindjárt az első külmissziói tevékenységnél is, mikor az indiai érdeklődők megkapják a kért felvilágosítást, de nem lesznek unitáriusokká, hanem saját külön, befolyásolástól mentes, fejlődésük során megalapítják a Brahma Somaj egyházat, mely ugyan az unitarizmusal rokon elveket vall s az unitárius szervezetekkel szoros összeköttetést tart fenn, de mégsem unitárius, mert hiszen nem is keresztény.

Ne vágjunk azonban a történeti sorrend elébe, hanem kövessük az eseményeket, hogy azok tanulságaiból vonjuk le az unitárius külmisszió jellemzéséhez szükséges következményeket.

1. Kezdjük azzal, hogy magyar unitárius külmisszió nem-keresztény népek között mind máig soha sem volt. Hivatkozhatnánk ugyan egyes unitáriusok levelezéseire, melyek a multban is, ma is az erdélyi szellem korlátokat lebíró, egyetemes érdeklődése mellett tesznek és tettek tanúságot, ezeket a magán-levelezéseket azonban semmiképen sem lehet szervezett külmissziói munkának minősíteni. Túlságosan igénybe volt véve minden csepp szellemi és anyagi erőnk ahoz, hogysem evangéliumunkat nem-keresztény népek közé is elvihettük volna.

2. Az első lépéseket ezen a téren amerikai unitáriusok teszik meg Indiában.

Az indiai unitárius misszió kitűnően mutatja meg azokat a megkülönböztető jegyeket, melyek a mily irányú mozgalmainkat jellemzik, hogy ugyanis 1. rendesen a misszió alanyainak hívására indul meg, 2. hogy felvilágosító jellegű és 3. hogy nem a lélekhalászás a célja. Indiában is az ottani monotheisták hívására jelenik meg az első unitárius misszionárius. A hinduk között ugyanis Rammohun Roy rajah erőteljes monotheista mozgalmat indított meg. A legfel-

sőbb hindú kaszt, a brahminok, közé tartozó családból született ez a férfiú, Krishnagarban, Bengal tartományban, 15 éves korában Thibetbe ment, hogy valamilyen más vallást is megismerjen, mint a sajátja. Itt három évet töltött, miközben a Dalai Láma papjai csaknem megölték, mert nem akarta elfogadni a Láma istenségét. Hazatérve, atyjával sokat beszélgett a vallások viszonyáról s mert rövidesen ellenkező nézetre jutottak, a fiú Benaresbe ment, s ott élt 12 évig. Később meghalt atyja s bátyja is. Ez utóbbi feleségét hiába próbálta lebeszélni, hogy „Suttee” legyen, azaz, hogy megégettesse magát férje temetésén s ez a megrázó tapasztalat egy életen át elkísérte, hogy állandóan harcoljon a barbár szokás ellen. 1829-ben az angol kormány végre betiltotta ezt a szokást, — főleg Roy fáradozására. Ezután honfitársai felvilágosítását más mezőkön folytatta. Lefordította Máté evangéliumát hindosztáni nyelvre, valamint ugyanerre a nyelvre a Vedantát, mely addig csak szanszkrit nyelven volt meg. Mindkettőből azt tanította, hogy az Isten egy. Tehát anélkül, hogy valaha is hallott volna az unitarizmusról, rájött a theizmus, sőt a keresztény monotheizmus igazságára. 1818-ban tartotta barátaival az első monothesta istentiszteletet Calcuttában. Az Indiában dolgozó keresztény misszionáriusok, persze, nem nézték jó szemmel, hogy Roy unitárius nézeteket kezd vallani s kiküldték egyik társukat, Adam William (Vilmos) baptista lelkészt, hogy meggyérítse. Az eredmény az lett, hogy Adam is unitáriussá lett s ez időtől kezdve együtt dolgozott Roy-jal. Ez az Adam írt azután Amerikába Dr. Channingnek, tanácsait kérve bizonyos hitkérdésekre nézve. Ő a fiatalabb Warenek adta a levelet, aki azután egész sor levelet váltott Adam-mal és Roy-jal. 1825-ben, ugyanakkor, mikor az Amerikai Unitárius Társulat hivatalosan megalakult, bizottságot szerveztek az indiai unitáriusok segélyezésére. A cél: „Ismereteket szerezni és adni, egyúttal pedig a kereszténységnek a világ azon részében való terjesztését előmozdítani.” Az ifjabb Ware Henry lett az elnök és Dr. Tuckerman Joseph a titkár. Még ugyanabban az évben füzetet adtak ki az indiai unitarizmusról s pénzt kezdtek gyűjteni előmozdítására. A következő évben Dr. Tuckerman memorandumot nyújtott be az Amerikai Unitárius Társulathoz (A Letter on the Principles of the Missionary Enterprise), mely az unitárius misszió gondolatának egyik legkorábbi és legnemesebb kifej-

tése. „A mi vallásunk igaz és észszerű elveinek“ terjesztése „szélesebb és szabadabb alapokon, melytől gyors elterjedését és megalakulását várhatjuk ama meg nem hamisított igazságnak, mely Jézusban található.“ Ez évben már 7000 dollárra emelkedett a missziói alap és külön gondoskodás történt arról is, hogy évente 600 dollár segélyt küldjenek át Indiába. 1839-ben Adam visszatért az Egyesült-Államokba (Roy már 1833-ban meghalt) s így egyideig nem volt misszionárius Indiában az unitáriusok közül. 1853-ban azonban Brooks C. T. lelkész egészségének helyreállítása végett Indiába ment s felkereste az ottani monotheistákat. Hazatérése után állandó misszionárius kiküldését javasolta. Ez állandó misszionárius *Dall H. A. Károly* lett, ki Amerikában már több egyházközségben szolgált, mint lelkész s bár mindenütt szép eredményeket ért el, élete munkáját indiai küldetésével tette igazán értékkessé. Ő volt az első igazi unitárius misszionárius. Útasításul ezeket kapta: „Most a missziói munka mezejére lépik. Legyen az prédikálás útján, angolul, vagy tolmáccsal; vagy iskolai tanítás útján; vagy a sajtó felhasználásával; vagy házról-házra járva; vagy értekezések lefordításával; könyvek kölcsönadásával; vagy bármi úton, — íme, útasítjuk önt, hogy, amint tudjuk, szíve is sugja önnek, adja magát át ez áldozatos és hasznos életnek, mint a mi Urunk Jézus Krisztus szolgája.“

Calcuttába érve, eleinte betegeskedett Dall, de azután összeszedte magát s nemsokára már egy kis gyülekezetet verbuvált össze, azután meg tanítani kezdett. Hamarosan négy népes és virágzó iskolát állított fel, melyben különösen a vallás és az erkölcs, valamint az ipar különböző fajainak tanítására fektette a főszűlyt. Két angol hölgy mellett főképpen Dwarkanath Singha nevű hindú tanító volt nagy segítségére. A tanítványok száma nemsokára 8000-re emelkedett. Ez iskolák közül ma már csak egy van meg, a többit átvette az angol kormányzat.

Az iskolák mellett Dall sokat utazott, előadásokat tartott, a hindú és angol lapokba állandóan írt, mindezek mellett pedig kiterjedt levelezést folytatott. Sok éven át Calcutta vezető férfiai közé tartozott. Fordítói munkássága egészen csodálatos. Anglia és Amerika unitárius gondolkozóinak legjavát lefordította és kiadta hindosztáni, bengali, tamil, szanszkrit és más indiai nyelveken. Célja sohasem az volt, hogy minél több lelket tegyen egyháza tagjává, hanem, hogy a vallásos és kul-

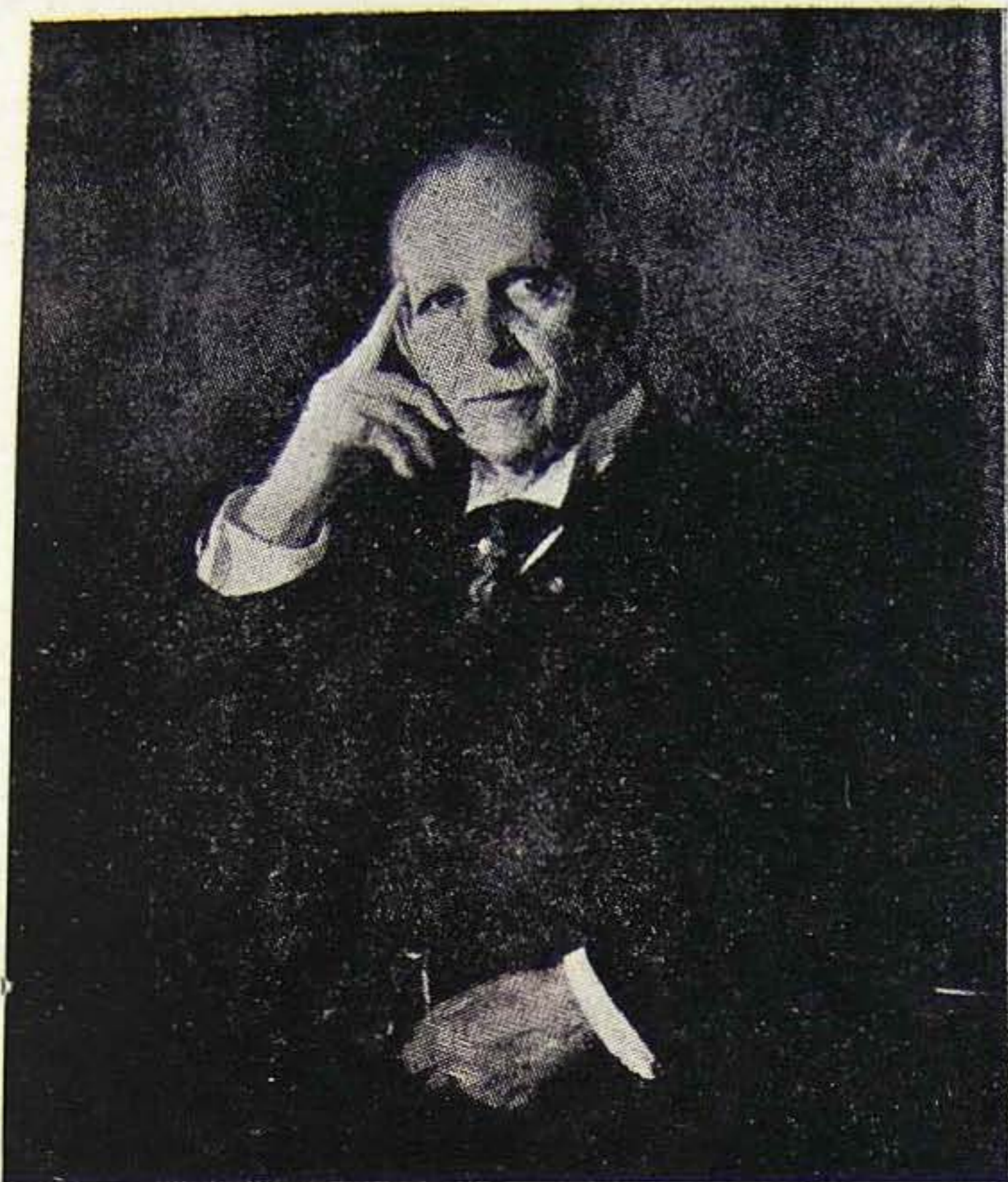

turális felvilágosodást szolgálja. Együtt dolgozott a Brahma Somaj nevű alakulattal, mely Roy közvetlen tanítványainak mozgalma volt s őket is erősítette. Munka közben érte a halál 1886-ban, 31 évi missziós munka után. Halála után nem akadt megfelelő ember a helyére s ezért benszülöttek, hindú unitáriusok folytatták munkáját. Az egész indiai unitárius mozgalom különben az angol unitáriusok fennhatósága alá ment át, mint akikhez valójában tartozott is.

Minthogy ugyanis India a Britt birodalom gyarmata volt, az angol unitáriusok több ízben próbálták az unitarizmust ott terjeszteni. A „biblikus unitarizmus” azonban nem felelt meg a hinduk szükségleteinek s mikor Rammohun Roy 1831-ben résztvett a Britt Unitárius Társulat évi közgyűlésén s előadásaival igen nagy hatást keltett, az angol unitáriusok elhatározták, hogy a Brahma Somaj egyházat fogják inkább támogatni. 1856-ban meg is szavaztak évi 50—50 fontot Dall munkájának támogatására. Időközben Roberts William, angolunitárius lelkész, Madras-ban és környékén a kimondottan „biblikus unitarizmus” terjesztésén munkálkodott és sikerült is neki egy unitárius gyülekezetet összehozni. Így beszélhetünk Indiában unitáriusokról és a Brahma Somaj egyházzal külön is, az unitárius (keresztény) gyülekezet azonban nem valami népes s inkább csak történeti jelentősége van.

Dall halála után indiai kezekbe került az új egyház irányítása. Devendranath Tagore (a költő atyja) s tanítványa, a lelkes és nagy szónoki erővel ékeskedő Keshub Chunder Sen, a XX. században pedig Rabindranath Tagore, a nagy költő-filozófus, voltak a Brahma Somaj kiemelkedő egyéniségei. Különösen Sen működött nagy sikerrel, a Brahma Somaj „Pál apostola”-ként bejárta egész Indiát (volt Európában és Amerikában is) s mindenütt szervezeteket alapított. Rabindranath Tagore a passzív lett XX. századi Brahma Somaj tipikus képviselője. Szervezéssel, terjeszkedéssel nem sokat törődik, az eszmében él és legfeljebb az egyén Isten felé való szárnyalásában mutat példát. Igaz, hogy a kor is, amelyben él, más, mint elődeié. A XX. század Indiája politikai téren is folytatja azt az újjászületést, melyet szellemi téren ép a Brahma Somaj indított meg. Tagore ezen az úton nem hajlandó járni. Egy időben India radikális politikusai meglehetősen görbe szemmel is tekintettek rá, az angol imperiálizmus rajongójának és védelmezőjének tartották. Ma már a politikusok ép úgy, mint a

Dr. Clay MacCauley
amerikai lelkész, a ja-
páni unitárizmus
misszionáriusa.

A japán
unitáriusok
vezetősége
1900 körül.

A japán unitáriusok központi épülete Tokió-ban.

A német templáriusok kolóniája Jaffában (Palesztina).

nép, India szentjének, legnagyobb újkori költőjének tartják és tisztelik.

A Brahma Somaj („Isten egyháza“, vagy ahogy újabban értelmezik: „Az Istent-keresők szövetsége“) India második vallásos reformációját indította meg. Az első reformáció, a Buddhizmus, egy történelmi személy, Buddha, körül kristályosodott ki. A Brahma Somaj ezzel szemben egy eszme, az Isten közvetlen keresése, mellett tör lándzsát. (Vallástörténetileg, persze, Indiában nem csak két vallásos reformáció volt, szabadelvű teológusok azonban ezt a kettőt emlegetik a legfontosabbakként.) A Brahma Somaj hitrendszere tehát teljesen theisztikus, szemben a pantheisztikus és humanisztikus hitrendszerekkel. Egyfelől azoknak a törekvéseknek a kiteljesedése, melyek hindú alapokon óhajtottak modern, szellemi hitrendszert építeni fel, másrészt a kereszténység eszmevilágához való őszinte közeledés. „Isten minden hatalomnak, erkölcsi tökéletességnek és szeretetnek szent forrása, a lelkek Atyja, kivel az ember, imájában, közösségbe juthat. Az ember lényegében szellemi lény, erkölcsi egyénisége van s nem a sors tehetetlen játékszere, egyaránt képes a jóra és a rosszra, ezért tetteiért felelős. Más szavakkal: az ember élő lélek, a lélek pedig halhatatlan.“ (Dr. W. H. Drummond). Az ember egyénisége tehát a Brahma Somaj hitrendszerében hangsúlyozást nyer. Nem azért él, hogy végül is a lét nagy óceánjában elmerüljön, s nem is csak fajában, vagy a hívek nagy tömegében él. A faj is él, a vallás szervezett formája is fontos, de az egyén az az alap, melyre mindez felépül.

A Brahma Somaj liturgiailag is reformációt jelent. Az egyes gyülekezetek szabadok, maguk intézik ügyeiket s tehát istentiszteleteik sorrendjét is. Általában azonban az angol non-konformista istentiszteletek sorrendjét követik, éles ellentétben a a hindú rituális istentiszteletekkel. A Brahma Somaj különben kezdettől fogva harcolt a bálványimádás mindenféle formája ellen. (L. a Buddha-szobrok körül kifejlődött istentiszteleteket.) Templomaik belül nagyon egyszerűek, a kvéker imaházakhoz hasonlítanak.

Érdekes még megemlíteni Hajam Kissor Singh nevét, aki Indiában a Khasi Hills vidékén önálló missziói munkába kezdett (1888) s nemsokára több faluból és városból álló egész kis unitárius világot létesített. 1895-ben már öt faluban volt rendes templom, négyben iskola, vallásos alakulat pedig kilenc más helyen.

A helyzet ma az, hogy a Brahmó Somaj lassanként elvesztette iskolái nagy részét, mert az állam átvette azokat. Ma már csak egy nagy főiskolája van, a calcutta-i City College, 1700 hallgatóval. Hiveinek száma 15000-ról mintegy 10000-re olvadt. A gyülekezetek száma 150, központjuk Calcutta. (A Brahmó Somaj mellett vannak kis gyülekezetek, melyek unitáriusnak nevezik magukat, ezek azonban összesen sem dicsekedhetnek 1000 hívővel.) Túlságosan az intellektuális felvilágosodásra és a nevelésre fektették a fősúlyt s bár India újjászületésében nagy érdemük van, mint vallásos szervezet nem gyarapodtak. Az utóbbi években új lendület tapasztalható köztük. Több bengáli nyelven kiadott folyóirat mellett négy angol nyelvű folyóiratuk is van s ők adják ki a „The Modern Review” c. folyóiratot is, mely India legmagasabb nivójú irodalmi lapja.

3. J a p á n b a n. 1884 óta Japánban kezd feltűnni a „racionális kereszténység”. Yukichi Fukuzawa, híres államférfi és nevelő kezdi ismertetni az észszerű kereszténység gondolatait, majd 1886-ban Fumio Yano, diplomata és író, Angliába megy és az angol unitarizmus iránt érdeklődik. Hazatérve, úgy beszél és ír az unitarizmusról, mint amely Japán számára a kereszténység legnemesebb változata. Mások is csatlakoztak fentiekhez s végül is az amerikai Unitárius Társulathoz fordultak egy misszionárius kiküldése végett. 1887-ben el is küldik Arthur M. Knapp lelkészt a helyzet tanulmányozására. Két év múlva visszatér s melegen pártolja a Japánban megindítandó unitárius missziót. 1889-ben meg is indul a misszió, eddig a legjobban megszervezett unitárius misszió. Knapp a vezető, de mellette dolgozik Clay Mc.Cauley lelkész és három tanár, kik a tokiói egyetemen előadók. Angliából is jött egy fiatal lelkész, H. W. Hawkes, valamint Kaliforniából hazatért egy japán lelkész is, Saichiro Kanda, ki a Meadville-theologiai főiskolán nyert kiképzést. Ennek a nagy expedíciónak azonban nem az a célja, hogy önálló unitárius egyházat szervezzen amerikai vezetés alatt, hanem csupán, hogy felvilágosító munkával a japánok segítségére legyen saját nézeteik kialakításában. „Az unitárius misszió — hirdeti Knapp mindenfelé — a vallások szimpátiáján alapszik. Mi elhozzuk és elmondjuk, ami a mi vallásunkban értékes, viszont iparkodunk megfigyelni a japán vallásos élet értékeit is. Az értékek kiválasztása csak jóra vezethet. Ne úgy fogadjatok, mint vallási propagandistákat, hanem,

mint az emberi testvériség, az Ember vallásának hirnökeit." Knapp 1891-ben visszatért Amerikába s McCauley lett a vezető. Végig ő tart ki, mert az expedíció többi tagja is lassanként hazatér. A cél tehát az, hogy a japánokat segítse saját életformáik és nemzeti szokásaik szerint kialakítani az unitárius kereszténységet. 1894-ben, nagyobb részt amerikai pénzen, szép nagy épületet emelnek Tokioban, melynek neve Yuiitsukwan, angolul Unity Hall. Ez lett a japán unitáriusok főhadiszállása, itt tartották előadásait, istentiszteleteiket s az 1896-ban megalakított japán Unitárius Társaság hivatalos helyiségei is itt voltak. Tevékenységüket három csoportba sorozták: 1. egyházszerzés, 2. irat-terjesztés, 3. nevelés. Céljukat így határozták meg: „Isten akaratára szerint óhajtunk cselekedni, melyet velünk-született józan értelmünkkel fogunk fel. Igyekszünk követni a nemesebb értelemben vett vallást, az exakt tudományok és a bölcsészet útmutatásait, s ezek igazságait felfedezni főfeladatunk. Hisszük, hogy az emberi ész természetes törvénye hajt a világ mindenfajta tüneményeinek megvizsgálására. Iparkodunk a világ békéjét előmozdítani s az emberiség boldogságát munkálni. Igyekszünk jogainkat, mint japán állampolgárok, gyakorolni és kötelességeinket teljesíteni. Egyúttal pedig hazánk jóllétét minden tisztességes eszköz felhasználásával előmozdítjuk.”

Folyóiratot adnak ki, angol és amerikai unitárius értekezéseket fordítanak le: 1900-ig 100.000 példányt osztottak szét belőlük.

Nevelő munkájuk igen eredményes. Több ezer kötetes könyvtárt válogattak össze a leghíresebb unitárius íróktól, mely mindenkinek rendelkezésére áll. Minden vasárnap előadásokat tartanak nagy hallgatóság előtt. A főiskolákban és egyetemeken előadás sorozatokat rendeznek. Különösen a művelt osztály fordul ma is szeretettel e mozgalom felé. Egész sereg nagy nevű és magas állású japán méltóság, márkik és főurak vallják magukat unitáriusnak.

1900-ban McCauley hazatért Amerikába és a szépen megindult mozgalmat, a japánok kívánságára, benszülött vezetőkre hagyta. 1909-ben azonban visszatért s vezetésével új lendületet nyert a mozgalom. 1920-ban, 30 évi munka után, McCauley nyugdíjba ment s 1923-ban a mozgalom teljesen a japánok kezében maradt. Számuk nem nagy, de befolyásuk számarányukat jóval meghaladja. Ma S. Uchigasaki egyetemi tanár a vezetőjük.

4. **Afrika nyugati partjain, különösen Lagos-ban, a műveltebb benszülöttek csoportokat alapítottak az unitárius vallás tanulmányozására. Ezeket az angol unitáriusok látogatják és látják el könyvekkel.**

5. **Az Amerikában élő négerek között. A rabszolga négerek felszabadítása érdekében az unitáriusok sok évtizeden át harcoltak. Míg más keresztény felekezetek a Bibliából is bizonyították a rabszolgotartás jogosságát, addig az unitáriusok közt nem volt egyetlen egy sem, aki a rabszolgaság intézményét ne ostromozta, vagy el ne ítélte volna. Mindössze a felszabadítás gyorsaságára nézve voltak közöttük eltérések. Egyik részük lassan, lépésről-lépésre akarta a rabszolgákat emberibb élethez segíteni — ezek közé tartozott például Channing E. Vilmos is. A másik, kisebbik rész, azonnal felszabadítani kívánta őket, máról-holnapra, akár háború árán is (amint tudjuk 1861—65-ben az amerikai polgárháborút tényleg ezért is vívták) — s ezek közé tartozott Parker Tivadar. A polgárháború lezajlása után az unitáriusok elsőként siettek a felszabadított négerek segítségére. Több mint 30 unitárius lelkész, tanár és tanító ment délre s segített a négereknek iskolákat alapítani, földművelést tanulni s általában az amerikai civilizációba beleilleszkedni. Több néger lelkész végzett unitárius intézetben. Az Unitárius Társaság az „Afrikai Methodista Egyház”-zal karöltve éveken át hatalmas összegeket áldozott néger intézetek létesítésére. Egyedül csak a Hampton Institute segélyezésére nyolc évig évi 5000 dollárt, azután pedig 10.000 dollárt adtak. Azt azonban nem próbálták meg, hogy unitárius egyházközségeket alapítsanak. Elégnek tartották, ha nevelik és felvilágosítják a négereket. Azok viszont tagjai lettek ama egyházaknak, melyek közöttük egyházközségeket alapítottak. Ma már csak a történelem őrzi az unitáriusok tevékenységét a négerek civilizálása terén.**

6. **Az amerikai indiánok között. Három alkalommal végeztek az unitáriusok nevelő és felvilágosító munkát az indiánok között.**

Elsőízben egy Tanner Jakab nevű félvér baptista misszionárius kérésére. 1855-ben jött az Unitárius Társasághoz Bostonba ez a Tanner s elmondotta, hogy őt a baptista egyház saját népéhez, az Ojibways (adzsibvéz) indiánok közé küldte

téríteni, de ő látta, hogy azok általános nevelése nélkül az evangélium hirdetése nem sokat ér. A Baptista Egyház, mellyel sokat vitatkozott, nem volt hajlandó az indiánok nevelésére áldozni, Tanner-nek pedig azt mondta, hogy azok az elvek, melyeket hirdet, unitáriusok. Így Tanner eljött, hogy megismerje az unitáriusokat. A Társaság évi 4000 dollárt szavazott meg segélyként s Tanner visszament népe közé. Ugyanez év decemberében Tanner felhozott hat Ojibways főnököt Bostonba, kik a Társaság vezetőinek hálájukat fejezték ki s elszívták velük a „calumet”-et, a békepipát. Sajnos, a következő évben a Társaság nagyon rossz pénzügyi helyzetbe került s így a segélyt tovább nem tudta adni. Ezzel a misszió megszűnt.

Másodszor Grant köztársasági elnök kezdeményezésére jutottak összeköttetésbe az indiánokkal, 1871-ben. Grant úgy akarta az indiánok civilizálását végrehajtani, hogy az egyes felekezetek közt felosztotta a törzseket s felhívta a felekezeteket a nevelés munkájának végzésére. Az unitáriusoknak a Ute (Jút) indiánok jutottak, Colorado államban. Három unitárius lelkész kezdett foglalkozni az egyházközségükhöz közel lakó indiánokkal s több önkéntes világi munkás. 1885-ben azonban az indiánokat áttelepítették Utah (Juta) államba. Henry F. Bond lelkész és felesége ide is követték indiánjaikat, de az új környezetben nem tudták sem magukat fenntartani, sem intézményeket alapítani. Ezért feladták a kilátástalan küzdelmet s Montana államba mentek. Ez a harmadik próbálkozás.

Montana-ban sikerült az unitáriusok érdeklődését felkelteni s megszervezték a Montanai Ipariskolát indiánok részére, eleinte csak 18 Crows (krauz, varjak) indián ifjúval. Mintegy 20.000 dollárba került ez az iskola, de megérte, mert a vándorló indiánokat megismertette az ipar és a földművelés tudományával s letelepedésre bírta. Az intézet oly kifünően működött, hogy Mr. Bond halála után a kormány vette azt át s így az unitárius misszió itt is végetért. (1895).

7. Megemlíthető a nem-keresztények között végzett unitárius missziói törekvések között a „Book Society” és később a Britt és Külföldi Unitárius Társulat azon tevékenysége is, hogy több füzetet lefordítottak török, arab, zsidó, valamint néhány ázsiai nyelvre is s azokat ott terjesztették. Hasonlóképen: az Unitárius Társulat titkárai (úgy az amerikai, mint főképp az angol), utazgatásaik során többször összeköttetésbe kerültek

Törökország és Egyiptom vezető mohamedán főpapjaival, akik az unitarizmusról igen elismerő nyilatkozatokat tettek s a háború előtt szőnyegen forgó „vallások rokonszenve” és más, a különböző vallásokat valamilyen közös platformra hozni törekvő mozgalmak leginkább elfogadható hitformájának jelölték meg. Mindezek azonban sem szervezetileg, sem teológiailag nem jártak kézzelfogható eredményekkel.

A nem-keresztény népek között folytatandó keresztény külmisszió céljául tehát az unitáriusok csak a felvilágosítást ismerik el. Ellene voltak és vannak azonban annak, hogy a kereszténységet valósággal rákényszerítsék a nem-keresztény népekre, mint pl. az a boxer-lázadás leverése után történt, mikor is a békeszerződés kötelezte a kinaikat, hogy az ópium bevitelét és a keresztény misszió munkásságát engedjék meg. Hasonlóképen: az unitáriusok mindig arra törekedtek, hogy az egyes nem-keresztény népek között a missziót saját népük fiai végezzék, ha ilyenek akadnak, és ne európai, vagy amerikai fehér misszionáriusok, mert ezeknek működése, védelme stb. elengedhetetlenül összefüggésbe hozza a keresztény külmissziót a gyarmatokat kormányzó s néha kizsaroló fehér hivatalnokokkal és katonasággal.

E két elv sokáig megkülönböztető jellege maradt az unitárius külmissziónak s bár az eredmény átmenetileg megsínylette ugyan ezeket az emelkedettebb szempontokat (míg a többi felekezetek egyházakat alapítottak, mi csak felvilágosítottunk s igen sokszor engedték, hogy más arasson ott, ahol mi vetettünk), viszont egyetlen nem-keresztény nép lelkében sem él rossz emlék az unitarizmussal kapcsolatban. Ez pedig, sok jel szerint, a jövőben még igen kedvező eredménnyel járhat az unitarizmus terjedésére nézve. (A Fülöp-szigeteken máris megtermette ez a magatartás a maga áldásos gyümölcsét.)

Ezeknek az elveknek, vagy legalább is az utóbbinak a helyessége erős alátámasztást nyert az amerikai kongregacionálista és baptista egyházak missziói intézményeinek (a világ legerősebb protestáns külmissziói szervezeteinek) „Re-thinking Missions” (a misszió átértékelése) néven kiküldött bizottságának jelentésében, mely egyik legfontosabb észrevételét épen ez irányban tette meg, vagyis, hogy a nem-keresztény népek között saját fajtestvéreik illetékesek a külmisszió végzésére.

II. Unitárius missziói törekvések keresztény népek között.

Említettük már, hogy a külmisszió fogalmának meghatározásánál rendszeren csak a nem-keresztény népek közötti missziót szokták megemlíteni. Kétségtelen azonban, hogy van keresztények-között-végzett külmisszió ma is, aminthogy mindig is volt, mióta több keresztény felekezet van. Enélkül a reformáció, illetőleg a reformált egyházak nem jöhettek volna létre, viszont, az ellenreformációtól elkezdve, mind a mai napig a katolikusok is teljes joggal igyekeznek odahatni, hogy az eltávozott hívek hozzájuk visszatérjenek. A modern állam ma már törvényekkel szab határt a külmisszió e nemének, nem engedi, hogy egyik felekezet a másikat ócsárolja, nyíltan támadja, vagy, hogy a hívek megnyerésénél erőszakot, vesztegetést, félrevezetést alkalmazzanak. A hitigazságok feltárása, védelmezése és terjesztése azonban bizonyos határokon belül ma is szabad, s ezzel a joggal él is minden felekezet, úgy, hogy a keresztény népek között is folyik külmisszió, mindenik egyház részéről, ma is. Szükségtelen itt részletesen ismertetnünk a hitvitáktól a könyvnyomda, szószék és iskola eszközein át a rádió felhasználásáig nyúló fejlődést e téren a többi felekezettek között, tételünk igazolására. Mi csak az unitárius külmissziói próbálkozásokkal fogunk foglalkozni a keresztény népek között.

1. A magyar unitáriusok Dávid Ferenc korában eddigi történelmünk leglelkesebb és legeredményesebb munkáját fejtették ki e téren. Eltekintve az unitárius eszmék Erdélyben való diadalra-juttatásától, Erdély határain kívül is nagy lelkesedéssel dolgoztak az unitárius külmisszionáriusok. (A kiket, persze, akkoriban még nem neveztek „külmisszionáriusok“-nak. „Vándorprédikátorok” voltak.) Dr. Wilbur is elég részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel, különösen a 166—168 és 184—185 oldalakon. További részletezés helyett az olvasó figyelmébe ajánljuk: Kanyaró Ferenc, „Unitáriusok Magyarországon” (Kvár. 1891.) című művét. A Dávid elítéltetése és az erdélyi unitárius lelkészek megalkuvó magaviselete körül fölmerült viták miatt a magyarországi unitárius lelkészek egyidőre megszakítanak minden érintkezést az erdélyiekkel. Viszont teljesen mégsem akarnak elszakadni s ezért „püspökük,” Karádi Pál halála után nem választanak új vezetőt s nem szervezkednek

meg. Az eredmény az lesz, hogy a szépen megindult munka nemcsak, hogy megtorpan, de vissza is esik s a meginduló ellenreformáció (mely különösen a törökök 1687 és a következő években történő kiűzetése után válik erőssé), valamint a kálvinisták támadásaival szemben nem állhatnak egységesen ellent, hanem szétszórta egyik egyházközség a másik után szűnik meg.

Tudjuk, hogy 1848-ban az unitárius vallást Magyarországon is törvényesítik.¹ Ennek eredményeképpen, az 1867-ben létrejött „kiegyezés” (Ausztriával) után, Magyarországon ismét alakulnak unitárius egyházközségek. Ezek az egyházközségek azonban nem a 300 évvel azelőtt létezett unitárius egyházközségek folytatásai voltak, mert azoknak hívei időközben már kihaltak, vagy áttértek. (Egyedül az 1889-ben alakult polgárdi-i egyházközség lenne bizonyos fokig kivétel, mert e helységben már 1570 körül alapított volt Tolnai Lukács Ambrus unitárius egyházközséget, mely azonban időközben szintén kipusztult.) Budapesten 1869-ben tart Ferencz József először nyilvános istentiszteletet, s 1875-ben fiók (leány), 1881-ben pedig önálló egyházközséggé alakulnak itt az unitáriusok. 1890-ben gyönyörű palotát építenek, melynek második emeletén igen szép templomot helyeznek el. Ugyanebben az időben Hódmezővásárhelyen, Orosházán, Mezőberényben, Füzesgyarmaton, Dévaványán, Polgárdiban és Magyarladon is alakulnak unitárius egyházközségek. A világháború után az Erdélytől elszakított unitárius egyházközségek püspöki vikárius vezetése alatt folytatták életüket s bár igen ügyeltek rá, hogy a nem-meggyőződésből (hanem érdekből, vagy haragból) áttérni szándékozókat át ne vegyék s ezáltal a felekezeti békét meg ne zavarják, mégis újabb gyülekezetek alakultak s az áttérők egyre gyakrabban jelentkeznek. (Igaz, viszont, hogy a reverzálisok folytán veszteségeink is vannak.) Ma a következő helységekből vannak unitárius egyházközségek Magyarországon:

1. *Budapest.* (Leányegyházai: Dunapataj és Pestszentlőrincz. Az előbbiben néhány hónappal, az utóbbiban néhány

¹ Az 1848-iki pozsonyi országgyűlés XX. törvénycikkében, mely szerint: 1. Az unitárius vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik. 2. E hazában törvényesen bevett vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül főkéletes egyenlőség és viszonyosság állapítottatik meg. 3. Minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztessenek. 4. A bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatása valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megengedtetik. 5. A bevett vallásokat követő katonák saját vallású tábortársaságokkal látassanak el.

évvel ezelőtt építettek szép, régi székely stílusú, templomot és paplakot. Szorványai: Budapest X. ker.—Máv. telep, Baja, Budafok, Czegléd, Csepel, Gödöllő, Kecskemét, Kispest, Pest-szenterzsébet, Rákospalota, Sashalom, Szolnok, Újpest.)

2. *Polgárdi.* (Dunántúl, Fejér megye.) (Szorványai: Ádánd, Balatonfőkajár, Bökönye, Csajág, Győr, Kaposvár, Pápa, Pécs, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Zalaegerszeg.)

3. *Hódmezővásárhely.* (Leányegyházai: Orosháza, Szeged. Előbbiben szép templom és unitárius iskola is van. Szorványai: Békés, Békéscsaba, Gyula, Mezőberény.)

4. *Füzesgyarmat.* Unitárius iskolával. (Leányegyháza: Dévaványa. Szorványa: Mezőtúr.)

5. *Debreczen.* Tulajdonkép, mint körlelkészi központ szerepel, lelkésze nincs, a budapesti lelkészi hivatal gondozása alá tartozik. Szép imaháza és paplakja, valamint kis tanya-birtoka is van. (Szorványai: Miskolcz, Nyiregyháza, Sárospatak.) Kocsordon legújabbban rendes lelkész van.

6. Külön kell megemlékeznünk a *budapesti unitárius Misszió-ház-ról*, melyet az angol és amerikai unitáriusok áldozatkészségéből vásároltak s melyben szép, régi székely stílusú templom (l. a képeket!) és főiskolai hallgatók számára internátus is van. A Misszió-ház, továbbá, több egyháztársadalmi egyesület otthona is s a vidéken úgy, mint a fővárosban értékes missziói munkát végez.

Magyarországon jelenleg 9 rendes- és három segédlelkész teljesít szolgálatot.

Ez egyházközségek megszervezésétől eltekintve, keresztények között végzett unitárius külmisszióknak csak az irodalmi téren megnyilvánuló törekvéseket nevezhetjük. A XIX. század végén a Protestáns Irodalmi Társaság (hová az unitáriusokat nem akarták befogadni) körül kifejtett vita (Ferencz József), ugyanez időben Kanyaró Ferenc vitája Révész Imre kálvinista teológiai tanárral és annak fiával, Kálmánnal, („Unitárius történetírás és kálvin-orthodoxia” stb.), valamint a Keresztény Magvető (alapított 1861-ben) és az Unitárius Közlöny (alapította Dr. Boros György 1888-ban), Derzsi Károly Unitárius Kis Könyvtár-a (1882—1895.), a Dávid Ferenc Egylet (alapította Dr. Boros György 1884-ben), az Unitárius Irodalmi Társaság (alapította Dr. Ferenczy Géza 1920-ban), az Egyházi Képviselő Tanács állandó bizottságaként megalakított Missziói-Bizottság (a világháború után) s a hasonló minőségben megszervezett Unitárius

Sajtó- és Iratterjesztő-Bizottság (1929.) munkásságát lehet még felemlíteni, mint amelyek bizonyos mértékben a külmissziót is szolgálták. Mindezek azonban tényleg csak „törekvések”, vagy inkább alapvetések, melyeken — remélhetőleg — a magyar unitárius külmisszió lendületesebb munkája megindulhat.

A magyar unitáriusok külmissziói munkája a XVI. században főképp a hitviták és a nyomtatott könyvek segélyével folyt. Amerre az unitárius vándorprédikátorok jártak, akarva-akaratlan hitvitákat kezdeményeztek, melyeknek lefolyásáról Dr. Wilbur is képet ad. Ez volt tulajdonképen legsikeresebb fegyverük. Dávid Ferenc tanítványai voltak, otthonosak a Bibliában és a — dialektikában, a fogalmak eme éleselméjű, ötletes elemző-módszerében, mellyel a szokás és a hagyományok ködébe burkolt hitelveket a Biblia és az ítélőképesség fényébe állították s igazi értékükben mutatták meg. E módszert szofizmusnak nevezte ugyan Kant, de Hegel ismét rehabilitálta s — jellemzően — a mai római katolikus „ecclesia militans” is főfegyverként használja.

A sajtó útján főképp a tanult emberek körében ért el eredményt az unitárius külmisszió, de a magyarországi nagy sikerekben a könyvnek mégis kisebb része volt a XVI. században, mint a hitvitának.

A XIX. század végén felszabadult unitárius szellem a hitvitákhoz hasonló módszerekkel lépett a nyilvánosság elé, ha e „hitvitákat” előadások alkalmával és folyóiratokban folytatott vitatkozásokkal gyakorolta is. Viszont a nyomdai termékek előállítása időközben lényegesen olcsóbb lett s így a nyomtatott betű útján folytatott külmisszió került előtérbe. Az is igaz, hogy Ferencz József, Simén Domokos és Kanyaró Ferenc után hozzájuk hasonló irányú, tehetségű és bátorságú, külmisszióra termett egyházi férfiú nem adatott egyházunknak. Ehez járult, hogy a XIX. századvég „liberálizmusa” hozzánk a XX. század elején ért el s hitelvi szempontból semlegességet, hogy ne mondjuk: közönyt váltott ki lelkészeink nagyobb részéből. Örövendetes jelnek tartjuk azt a Magyarországon nemrég elhangzott indítványt, hogy a rádiós istentiszteletek alkalmával hitünk egy-egy alapelvéről prédikáljanak a lelkészek.

2. A szociniánusok külmissziói törekvéseiről Dr. Wilbur részletes leírást ad. Nem kívánjuk azokat elismételni, csak megjegyezzük, hogy a szociniánusok külmissziói módszere,

amíg szabadságukban állott, szintén a hitvita volt s csak azután tértek át a magánbeszélgetések, könyvek kölcsönzése és terjesztése módszerére, amikor már nyíltan nem hirdethették igazságaikat.

3. Az angol unitáriusok és az amerikai unitáriusok külmissziói törekvéseiről Dr. Wilbur szintén elég részletesen beszél. Mi csak kiegészítjük leírását az újabb eseményekkel.

Mindkét szervezet elég élénk vallásos életet él ahhoz, hogy annak fénye saját felekezetének határain túlsugározzék. Alapjaik vannak ingyen szétosztandó füzetek kiadására s évente többszázezer nyomtatványt küldenek szét egyetemekhez, intézményekhez és magánszemélyekhez. Saját könyvkiadó vállalataik, Angliában a Lindsey Press és Amerikában a Beacon Press, értékes kiadványok egész sorát jelentetik meg minden évben. A két társaság utazó titkárokat, sőt missziói körútra járó lelkészeket is foglalkoztat s különösen az amerikai Laymen's League (világi férfiak ligája) rendez színházakban és gyűléstermekben értékes külmissziói gyűléseket. A „Wayside Pulpit” (útféli szószék) szintén amerikai unitárius találmány, s mesziről látható nagy betűkkel nyomtatott plakátokat jelent, melyeken hétről-hétre egy-egy gondolkozásra készítő mondat jelenik meg az utcán járókelők számára. A „Post-office Mission” levelezés útján áll összeköttetésben távolélő és érdeklődő egyénekkel. (L. a belmissziónál.) A „Circulating Library” könyveket kölcsönöz elolvasásra az érdeklődőknek.

Emellett nem húzódoznak a nyilvános vitáktól sem. Angliában a háború után több vita folyt unitárius és orthodox lelkészek között, Amerikában pedig épen a XVI. század hitvitáit elevenítették fel az akkor szokásos formaságokkal együtt. Az amerikai unitáriusok bátor részt vettek a modernista-fundamentálista (így nevezték magukat az orthodoxok) vitákban, a „Daytoni majom-per”-ben s minden olyan kérdésben, mely egyetemes érdekű volt. E vitákon rendszeren az elnök és egy ad-hoc bírákból alakult esküdtszék előtt (amely azonban magánjellegű) először a „pro,” azaz a felvetett kérdés *mellett* felszólaló vitatkozó mond beszédet, erre válaszol a „contra,” az ellenvélemény előadója s azután előre megszabott ideig még egy-egy válasz hangzik el, melyhez sokszor a több ezer főre rugó hallgatóság is hozzászól. A vita csak abban különbözik a XVI. század hitvitáitól,

hogy hangja mérsékeltebb, sőt: udvarias. A személyes okfejtés azonban ma is sokkal nagyobb hatást tesz a hallgatóságra, mint tizszer annyi könyv holt betűje.

Az angol és amerikai külmisszió (nehéz a kettőt külföldi eredményeiben elválasztani egymástól) több országban ért el sikereket. (A 4—20. pontok alatti mozgalmakat az angol-amerikai külmisszióval való összefüggésük miatt osztottuk be ide).

4. **Braziliában** bensülött férfi, Senor M. de Aruda Camargo indított szűkebbkörű mozgalmat az unitarizmus ismertetésére. Munkája inkább csak irodalmi téren mozog, a mennyiben folyóiratokba ír, füzeteket ad ki s egy kis könyvtárat gyarapít, melyben főképp a társadalom-tudomány műveit, valamint szabadelvű keresztény nyomtatványokat tart. Az Amerikai Unitárius Társulat némi támogatásban részesíti. Ma már több városban tart házi istentiszteleteket.

5. **Izlandban**, ebben az északi-tengeri szigeten fekvő országban (lakóságának száma 89.000) a mult század közepe óta hallunk unitárius jellegű megmozdulásokat a lutheránus papok és világiak között. Leghíresebb költőjük, Dr. Jockumsson Mátyás, 1873-ban az amerikai unitáriusokkal felvette a kapcsolatot s elfogadta a „külföldi levelező” címet tőlük. Érdekes, hogy, bár költeményei kimondottan szabadelvűek vallási téren, az állam-egyház (lutheránus) hivatalos énekeskönyvében is benne található. Izland egyetemének sok vezető embere vallja magát unitáriusnak. Az amerikai unitáriusok könyvek küldésével, levelezéssel és személyes látogatással ápolják ezt a mozgalmat. 1927-ben az izlandi egyetem előadássorozatra hívta meg Prof. Fagginger Auer, bosztoni unitárius teológiai tanárt, s a szabadelvű kereszténységről szóló előadásait nagy tömeg élvezte. 1930-ban pedig, mikor a kis ország fennállásának 1000 éves fordulóját ünnepelte meg, egész sereg amerikai unitárius látogatta meg őket.

6. **Fokföldön** ma is van unitárius egyházközség, mely Cape Town-ban, az ottani Holland Református Egyházból vált ki. Angliai unitáriusok látták el könyvekkel és tanácsokkal őket. Fokföldön más helyeken is vannak kisebb csoportok, melyek unitárius elveket vallanak, de egyházközségekké nem szerveződtek. Tarrant W. G. lelkészt küldték ki az angol unitáriusok 1911-ben ezek meglátogatására. Ő sokhelyt prédikált s Jo-

hannesburgban egyházközséget is alapított, mely 1911-ig állt fenn. Akkor azonban az angolok nem kaptak megfelelő lelkészt, aki odament volna, pénzük sem volt a segélyezésre s így az egyházközség megsemmisült.

7. Palesztinában a „Society of Friends of the Temple” néven áll fenn egy szabadelvű keresztény szervezet, mely az unitáriusokkal tart fenn összeköttetést. Ez a szervezet 1853-ban, Németországban alakult Hoffmann Keresztély és mások kezdeményezésére. „Tiszta és élő, dogmák igájától mentes kereszténység” ez vallásuk lényege. 1868-ban csaknem az egész szervezet Palesztinába menekült az üldözések elől s ott hat virágzó gyarmatot alapított, melyek közül a legerősebbek Jeruzsálemben, Haifában és Jaffában vannak. Német eredetük miatt a világháború alatt sok üldözésben és internálásban volt részük, mikor is az angol unitáriusok sokat tettek érdekükben. Cooke lelkész Angliából meglátogatta őket s velük volt 1920 és 1921-ben. Dr. Drummond Vilmos 1921-ben többször prédikált közöttük.

8. Csehszlovákia a világháború után önálló köztársasággá vált s nemzeti öntudatának többek közt abban is kifejezést akart adni, hogy sürgette a Rómától való elszakadást s nemzeti hősének, Husz Jánosnak a követését. Mintegy egymillió katolikus tényleg el is szakadt Rómától s megalakította a Cseh Nemzeti Egyházat, mely eleinte főképp Husz tanait vallotta, később azonban mind szabadabb lett theológiájában s 1925-ben érdeklődni kezdett az unitarizmus iránt. 1927-ben a prágai unitárius világkonferencián már részt vettek s 1934-ben a koppenhágai világkonferencián már mint a szabadelvű keresztények egyik csoportja jelentek meg. Az egyház feje, a pátriárka, a világkonferencia egyik alelnöke. Erről a csoportról azonban külön fejezetben számolunk be.

E mozgalommal párhuzamosan, de attól függetlenül, 1921-ben Capek F. Norbert, azelőtt római katolikus lelkész, az Amerikai Unitárius Társaság segítségével Amerikából Prágába érkezett s megindította az unitárius missziót. Talaja elég jó volt, mert Maszarik Tamás, a köztársaság megalapítója és első elnöke igen felvilágosult elveket hirdetett a vallásban is, felesége pedig már Amerikában unitárius volt. Capek már származása miatt és kitűnő szervező képességével is e munkára elsőren-

dűen alkalmasnak mutatkozott. Munkáját siker kísérte. Ma mintegy 6000 unitárius van Prágában. Csehszlovákia több városában szintén van kisebb-nagyobb unitárius gyülekezet. Prágában (amerikai és angol segítséggel) hatalmas palotájuk van, előadó és koncert-termekkel, vendéglővel, hotellel stb. Capek szépen felhasználta a napilapok és folyóiratok publicitását, nagy plakátokon hirdette istentiszteleteit, autón száguldozta be a várost, minden nevezetesebb kérdéstről nyilvános ankétet rendezett, vasárnapi iskolát, ifjúsági-, nőegyletet stb. szervezett. Liturgiájában a misztikus elem érdekesen vegyül el a legdemokratikusabb egyszerűséggel. Capek különben költő is s több szép egyházi éneket szerzett. Felesége is ír, többek közt angol nyelven kiadta a csehszlovák népi-mesék egy kötetnyi gyűjteményét.

A mai Csehszlovákia területén különben, újabb adatok szerint, már a reformáció idejében is voltak unitáriusok. Dr. Wilbur is említést tesz az anabaptisták antitrinitárius ágairól, valamint a Cseh és Morva Testvérekről, akiket több híres antitrinitárius is felkeresett. (L. az olasz és a svájci antitrinitáriusokat.) Dr. Capek—H. Haspl—Yar. Sima „Tvurci Nábozentsví“ c. könyvéből olvashatjuk, hogy a reformáció idejében a római katolikusok és a lutheránus-református protestánsok mellett egy „harmadik párt“ is létezett (ezek néha Cseh, néha Morva Testvérek, néha anabaptisták, meghatározhatatlan tömeg), kik közül sokan túléltek az első üldözéseket. D. C. Royko, a híres prágai egyháztörténész, 1785-ben és 1789-ben említi ezt a „harmadik pártot“ s „unitáriusoknak“ nevezve őket, gyarapodásukról értesít. II. József alatt ezért szigorúan üldözni kezdték őket (a türelmi rendelet rájuk nem vonatkozott) s néhány évtized múlva már nyomuk sincs az országban.

Dr. Capek mindezeket feltárta az amerikai Unitárius Társulat előtt, hozzátéve a Rómától elszakadt tömegekről nyert értesülését is, mire 1921-ben a Társulat megbízta, hogy „legjobb tudása és tehetsége szerint járuljon hozzá a szabadelvű vallásos élet gyarapításához.“ 1927-ben már szervezett csoport élén jelent meg Capek a Szabadelvű Keresztények Prágában tartott Nemzetközi Konferenciáján, a következő évben „Szabadelvű Vallásos Társaság“ néven jól kiépített szervezetet alakít, 1930-ban pedig már, mint „Csehszlovák Unitárius Egyház“, állami elismertetésben és törvényesítésben is részesül az.

A Csehszlovák Unitárius Egyház ma is különálló szerve-

zet, nem egyesült a Csehszlovák (Nemzeti) Egyházzal, mely pedig, mint később látni fogjuk, szintén a szabadelvű keresztények közé lépett. Az előbbi a régi protestáns hagyományok egyenes folytatása, az utóbbi inkább a katolikus reform-mozgalom szülötte.

A cseh unitáriusok főképp a középosztály tagjaiból kerültek ki. 41·3%-ának van magasabb műveltsége és végzettsége. Ennek megfelelően szervezeteiket a legmodernebb irányelvek alapján építették ki. A már említett szervezeteken kívül van náluk: „Fiatal Anyák Klubja”, „Nyílt-Forum Klub”, „Lelki-egészség Mozgalom”, „Világi Férfiak Társasága” stb. Minden unitáriusnak kötelessége résztvenni valami társadalmi reformmunkában az egyházon kívül is. Így a börtön-reform, iskola-reform, preventív orvoslás, beteg-ápolás, test-kultusz, házassulandók felvilágosítása stb. mozgalmaiban.

Istentiszteleteik egyszerűek: közének, Biblia, vagy más értékes szemelvény felolvasása, imák, egyházi beszéd és zene váltakoznak. Néha felelgető (litánia-szerű) olvasásokat is beillesztenek az istentisztelet rendjébe (különleges alkalmakkor) s olykor szimbolikus elemeket is alkalmaznak. A keresztelés a hívek számára nem kötelező.

9. Norvégiában már a múlt század elején voltak szabadelvű keresztények. Wergeland A. Henrik, a nagy hazafi és költő, valamint Björnson és Grieg, a zeneszerző, rokonszenveztek az unitáriusokkal. Channing, Parker és Martineau írásai indították meg azonban határozott formában a szabadelvű keresztény mozgalmakat. A „norvég egyház” (ahogyan nevezik) 900 éves s e hosszú időszak alatt átment ugyan dogmatikai változásokon, hiszen az eredetileg római katolikus egyház a reformáció után lutheránussá lett, de egységét mindvégig megőrizte s ma is a lakosságnak több mint 90%-a beletartozik. Ennek a „norvég egyház”-nak az egyetem teológiai fakultása volt 1907-ig az egyetlen lelkészképző intézete, tehát az összes lelkészek innen kerültek ki. E fakultáson úgy egy félszázaddal ezelőtt két teológiai tanár, Brun Lyder és Michelet Simon, szabadelvű nézeteket kezdett hirdetni. 1902-ben emiatt heves vitatkozás indult meg, melyet még elkeseredettebbé tett Ordning Johannes (János) kinevezése a rendszeres teológiai tanszékre 1906-ban. Ordning még fiatal ember volt, akkoriban, de igen tehetséges s nézetei összehasonlíthatatlanul szabadabb elvűek és

radikálisabbak voltak, mint még az említett két tanáréi is. A konzervatívok Ording megválasztásában az orthodox kereszténység arcul-csapását látták s egyik teológiai tanár, Odland Sigard, tiltakozásképpen lemondott állásáról, hogy 1907-ben többek segítségével megalapítsa a „Gemeinde-fakultät“-ot (a közösség fakultása) orthodox szellemű lelkészek nevelésére. Ez időtől kezdve a legélesebb harc folyik az egyetem teológiai fakultása ellen (mely ma is szabadelvű). Néhány évvel ezelőtt kísérletet tettek, hogy „Norges landslag for frilynt Kristendom“ címmel szabadelvű keresztény szervezetet hozzanak létre, e szervezet azonban néhány év múlva feloszlott. A jelesebb norvég szabadelvű teológusok azonban összeköttetést tartanak fenn az angol unitáriusokkal s tagjai a Szabadelvű Keresztények Nemzetközi Társulat-ának. Oslo-ban van egy kifejezetten unitárius gyülekezet is, melyet Janson Kristóf, a nagy norvég költő alapított volt 1895-ben s amelynek ma Hangerud Herman a lelkésze.

10. Svédországban a XIX. század végén és a XX. század elején ritschlianus teológusok igen erős szabadelvű mozgalmat indítottak meg az egyházban. A mozgalom felvette az összeköttetést az angol unitáriusokkal is. Megalapították a Svéd Vallásos Reformáció Unióját, de azért a svéd egyházból nem léptek ki. Söderblom érsek haláláig (1931.) erre nem is volt szükség, mert az érsek maga is szabadelvű nézeteket vallott (bár nem volt unitárius a krisztológiában). Ez időtől kezdve azonban nehéz lett a svéd szabadelvűek sorsa. Az új érsek barthiánus s keresztes hadjáratot hirdet a szabadelvűek ellen. Megnyerte e célra Dr. Engberget is, a *szociál-demokrata* politikust és kultuszminisztert s együttesen arra törekszenek, hogy az egyházból kirekesszék a szabadelvűeket. Linderholm teológiai tanárt például Uppsala egyetemen templomának szószékéből sem engedik prédikálni. (Természetesen a „keresztes-hadjárat“ csak ilyen mértékig megy el, életét, vagy vagyonát senkinek sem fenyegetik).

A Svéd Vallásos Reformáció Uniójának ma mintegy 50 lelkész és tanár tagja van, a világiak mellett. „Vallás és Kultúra“ címen hetedik évfolyamába (1936) lépő folyóiratot adnak ki s időről időre népes összejöveteleket tartanak, mikor is felolvasások és istentiszteletek révén munkálják az ország különböző részeiben szétszórt egyházközségek és lelkészek összehangolását. Az 1935-ben Katrinholm-ban, Báró Ericksberg Bonde

hatalmas kastélyában tartott összejövételük (konferenciájuk) már komoly lépéseket tett az önállósulás felé. Egyébként ők is tagjai a Szabadelvű Keresztények Nemzetközi Társaságának.

11. **Dániában** az irodalmi élet kiválóságai fejeztek ki először szabadelvű vallásos nézeteket. Kierkegaard Soren (meghalt 1885-ben) hevesen támadta a konvencionális kereszténységet s fel akarta ébreszteni az emberekben a személyes felelőség érzetét. Grundtvig N. F. S. (megh. 1872-ben), a nagy dán dalköltő, szenvedélyes harcot folytatott a lelkiismeret szabadsága mellett a vallásban. Andersen Hans (megh. 1875-ben), a híres író, műveiben is teljesen unitáriusnak vallotta magát. Janson Kristofer (Kristóf) pedig, kiről már láttuk, hogy Norvégia fővárosában unitárius gyülekezetet hozott össze (1895-ben), rendszeresen átlátogatott Dániába is s előadásokat tartott az unitarizmusról.

1899-től kezdve Berg Theo (később Birkedal Uffe-vel karöltve) unitárius folyóiratot szerkesztett, s könyvsorozatot adott ki az unitárius elvek ismertetésére. Lefordította Emerson és Carlyle műveit dánra. 1905-től kezdve Westenholz Mary „Protestantisk Tidende” címen unitárius folyóiratot adott ki, melyet ma Kierkegaard Thorvald unitárius lelkész szerkeszt s melynek 2000 előfizetője van.

1900-ban rendes unitárius egyházközség is alakult Kopenhágában Birkedal Uffe lelkész vezetése alatt, ki 1931-ben halt meg, de 1918-ban már átadta helyét a jelenlegi lelkésznek, Kierkegaard Thorvald-nak. 1927 végén szép nagy templomot építettek „Unitarius Hus” felíráttal. Az egyházközség tagjainak száma 5—600 közt van, de igen sokan vannak az egyházközség keretein kívül is, akik unitáriusoknak vallják magukat. Ezek egyike, Dr. Mosbech H., az egyetem teológiai fakultásán az Új-testamentum tanára, széleskörű mozgalmat vezet az állam-egyház keretein belül a szabadelvű kereszténység érdekében.

12. **Észtországban** 1922-ben vallási vita keletkezett az észt protestáns egyházban orthodoxok és szabadelvűek között. Az orthodoxok folyóírata, „A mi egyházunk”, heves harcba kezdett a szabadelvűekkel, mire Tallmeister Th. „Protestáns világ” címmel új folyóiratot indított s felvette az eldobott keztyűt. 1925-ben megalakítják az „Észt Protestáns Társaság”-ot, mely aztán csatlakozott a Szabadelvű Keresztények Nemzet-

közi Társaságá-hoz. Időközben, az 1934-ben hozott szigorú törvények miatt, melyek minden „eretnek“ megmozdulást eltiltanak, a Társaság sokat veszített, de még ma is 170 egyházi férfiú tartozik hozzá. 1936-ban Kuljus Waldemar lelkészt egyházi bíróság elé állították, amiért tiltakozott Krisztus segítségül hívása és imádása ellen.

13. Belgiumban a brüsszeli Szabadelvű Protestáns Egyház-at már 1888-ban elismerte és törvényesítette az állam. (Alapította: Hocart James lelkész.) Ma Teissonière P. a lelkész (1910 óta). Ghent-ben és Charleroi-ban vannak testvéregyházközségeik. Folyóiratuk, az „Új reformáció“, ma már (1936) 12 éves *multra* tekinthet vissza. Tagjai a Szabadelvű Keresztények Nemzetközi Társaságának. Hitelveik teljesen unitáriusok. Minden embert testvérnek tartanak — Jézust is —, mert egy atyától származnak. A Bibliát tisztelik, de nem tartják csalhatatlannak. A kinyilatkoztatás folytonos — szerintük —, azaz ma is tart, nagy lelkek újabb és újabb titkait ismerik meg a világnak és az emberi élet rendeltetésének.

14. Franciaországban mintegy másfél millió lutheránus és kálvinista protestáns él. Ez utóbbi 1872-ig békében megtűrte egyházában azt a szabadelvű kisebbséget, melynek Reville Albert és Coquerel Athanase (az ifjabb) voltak a vezérei, kik a hitvallások és a dogmák megkötöttségei ellen harcoltak. Olyan kiváló férfiak tartoztak ehez a szabadelvű szárnyhoz, mint Quinet, Taine, Michelet stb. 1872-ben azonban követelni kezdték az egyházban a hitvallások aláírását. Hosszas vita után, mikor 1905-ben az egyház és állam szétválasztása tényé lett, az 1200 kálvini egyházközségből 400 unióra lépett, ép azoknak az elveknek az alapján, melyeket a szabadelvűek hirdettek, ugyanakkor azonban a „szabadelvű“ név eltűnt, mert az unio a „Református Egyházközségek Uniója“ nevet vette fel. Vezetői, Wagner Charles, a XIX. század legünnepeltebb protestáns egyházi szónoka (megh. 1918-ban), Roberty Emile (megh. 1925-ben) és Monod Wilfred, a szociális kereszténység hirdetője, teljesen szabadelvűek voltak.

Az Unio szellemileg átvezette a szabadelvű keresztényeket a már terméketlenné lett racionálizmusból egy lelkebb, sőt misztikusabb vallásosság útjaira.

1936-ban az Unio és az orthodox kálvinista egyház-

községek „Hit-nyilatkozat”-ot (nem hitvallást!) adtak ki közösen, s ennek alapján végre ismét egy táborba került az egész kálvinista egyház. A hitnyilatkozat nem kívánja valamilyen hitvallás aláírását s egyébként is engedményeket tesz a szabadelvűek nézeteinek. „Azt jelenti e hitnyilatkozat — írja Wautier D'Aygalliers a Szabadelvű Keresztények Nemzetközi Társasága 1936-os Évkönyvében — hogy a szabadelvű kereszténység eltűnt Franciaországból? Távoloról sem. Ez az egyesülés és kibékülés csak úgy jöhetett létre, hogy a szabadelvűek által védelmezett elvek diadalra jutottak, hogy békés szellemük általános elismerést nyert, és hogy a Szentírás tanulmányozásának tudományos módszere általánossá lett.”

15. **Elzász-Lotharingiában** Baum professzor már 1867-ben megalapított egy „Evangélikus Protestáns Társaság”-ot, mely szabadelvű nézeteket hirdetett. Olyan kiváló férfiak tartoztak hozzá, mint Holtzmann és Schweitzer Albert. Az orthodoxia ellen küzdenek, egyébként azonban nincs meghatározott és egységes teológiájuk. 64 egyházi vezető tartozik hozzájuk. Résztvesznek a Szabadelvű Keresztények Nemzetközi Társaságában. Több értékes folyóiratot adnak ki.

16. **Svájcban** a szabadelvű kereszténység akkor kezdődik, amikor Strauss-t, a „Leben Jesu” (1835) íróját Zürichbe teológiai tanárnak hívták meg 1839-ben. Az orthodoxok tiltakoztak és állandó támadásokat indítottak ellene. Öt év múlva egy Biedermann nevű lelkész „Szabad teológia, vagy a filozofia és a kereszténység békében és háborúban” címmel hatalmas vihart keltő cikket írt ez ügyben s leszögezte a szabadelvű kereszténység alapelveit. 1850-ben Biedermann-t a rendszeres teológia tanárának hívják meg Zürichbe s ezzel megindul azon széleskörű munkássága, mely őt Svájcban „a vallásos szabadelvűség atyjá”-vá teszi. Hegel tanítványa és Strauss követője s az a célja, hogy a kereszténységet kibékítse és összehangolja a haladó tudománnyal.

Három folyóiratot alapítanak („Schweitzerisches Reformiertes Volksblatt”, „Religiöse Volksblatt”, és „Schweitzerisches Protestantenblatt”), melyek mind máig a svájci szabadelvű keresztények vezető organumai. A svájci szabadelvű keresztények céljai: a hit és lelkiismereti szabadság biztosítása, és a hitvallásoktól való függetlenség. 1871-ben megalapítják a „Sza-

bad Keresztények Svájci Unió"-ját, mely ma is fennáll. Egy központi bizottság intézi az ügyeket, melynek elnöke most Dr. Steinmann Fritz, St. Gallen-i teológiai tanár. W. Wuhrmann, az Unió fennállásának ötven éves évfordulója alkalmából (1921-ben), Zürichben könyvet adott ki „Das freie Christentum in der Schweiz“ címmel, melyben a szabadelvű kereszténység terjedését és reményteljes helyzetét ismerteti. (Kb. 5000 hívő tartozik a mozgalomhoz, de sok teológiai tanár rokonszenvezik velök ezen kívül is.)

17. Svájc francia részében nincs külön szabadelvű keresztény mozgalom, mert az egész protestáns egyház türelmes, haladó-szellemű és lépést tart a tudományok fejlődésével. E tény annak tulajdonítható, hogy a lelkészek nagy része látogatta a XIX. században a német egyetemeket s onnan ép Ritschl befolyását hozták magukkal, másrészt a két Coquerel, a két Reville és Sabatier Auguste írásai közkézen forogtak és forognak mind máig. Újabban azonban a fiatalabb nemzedék „Eglise et Liturgie“ (Egyház és liturgia) jelmondat-tal, ritualisztikus istentiszteletek bevezetése céljából, mozgalmat indított, másrészt pedig Barth Károly dialektikus teológiája is egyre nagyobb tért nyer. Mindezek kikristályosító hatással vannak a szabadelvűekre s lehet, hogy a közeljövő már meghozza a szabadelvűek külön szervezkedését is. (Folyóiratuk: „Le Protestant de Geneve“.

18. Németországban a reformáció után bekövetkezett „protestáns skolaszticizmus“, orthodoxia, majd a pietizmus és az „Aufklärung“, felvilágosodás, lépcső-fokain a bibliakritika és a történelmi szemlélet nézőpontjaiig határozott haladás észlelhető szabadelvű keresztény irányban. A „Die Lichtfreunde“ (A világosság barátai) széleskörű mozgalmat indítottak az egyházak dogmatizmusa ellen. 1863-ban igen kiváló férfiak vezetése alatt megalakult a „Deutscher Protestantenverein“ (Német Protestáns Egyesület), mely céljául tűzte ki, hogy „a német egyházakat az őszinteség és szabadság szellemének megnyerje.“ Egy-két évtizedig szép eredménnyel munkálkodott e szervezet, „protestáns napokat“ tartott, melyeket nagy tömegek látogattak, de azután a mozgalom lassanként hanyatlani kezdett, mert az imperialista célok felé haladó német birodalom hatalmas fejlődése háttérbe szorította a vallásos kérdé-

seket. A szabadelvű kereszténységet mindenütt tisztelték s az 1910-ben Berlinben tartott Szabadelvű Keresztények Nemzetközi Konferenciáját nagy lelkesedéssel fogadták, de szervezet nem alakult. A „Christliche Welt” c. teológiai folyóirat baráti kört alapított ugyan, de ez csak szellemi téren működött és működik ma is, egyházi szervezetet nem hozott létre. Sok hasonló jellegű társaság verődött össze, szellemben teljesen szabadelvű keresztény alapon, s ezek közül a „Freunde der freien Volkskirche” és a „Reichsbund für Religionsunterricht und religiöse Erziehung” (Berlinben) szép helyi eredményeket is ért el az egyházi szervezet és a vallásos nevelés dogmanélkülivé tévése terén, de egyházi szervezet ezekből sem fakadt. Kiváló teológiai tanárok, mint Otto Rudolf, Rade, Niebergall és Schubring részt is vettek a Szabadelvű Keresztények Nemzetközi Társasága munkájában, de végig megmaradtak saját egyházaik keretei között. 1933-ban a nemzeti-szocialista párt kormányrajutásával új korszak kezdődik, melynek körvonalai egyelőre még homályosak.

19. O l a s z o r s z á g b a n a XVI. század mozgalmai után sokáig nyoma sem volt a szabadelvű kereszténységnek, mert az inquizició tűzzel-vassal harcolt ellene. A XIX. század végén azonban néhány entellektüel kezdeményezésére kis csoportok alakultak s megbeszéléseket tartottak teológiai kérdésekről a legszabadabb szellemben. 1920-ban megalapították „Az erkölcsi és vallási haladás társaságát”, melynek Rómában van a székhelye, de több városban fiók-egyesületei is vannak. Kéthavonként folyóiratot jelentetnek meg, az „Il Progresso Religioso”-t, melynek Puglisi Mario tanár a szerkesztője. 1927-ben már 16.000 példányban jelent meg ez az igen magas nivójú folyóirat (4000 előfizetője van) s mintegy 2000 példányszámban füzeteket is adtak ki ugyanebben az évben. Minden vasárnap este istentiszteletet tartanak, melyen 150—200 ember jelenik meg, nagyobbára egyetemi hallgatók, tanárok és entellektüelek. Ez az „istentisztelet” tulajdonkép vitaest, melyen az előadást hozzászólások követik. Signora Puglisi (a tanár felesége) postai missziót tart fenn s igen sok kiváló emberrel vált levelet vallásos kérdésekről.

20. B u l g á r i á b a n is van egy kis csoport s onnan Sztojanoff Demeter pár évet a mi kolozsvári teológiánkon is tanult. A bolgár unitáriusokat Tonjoroff A. szervezte meg.

E csoportokat (4.—20.) kisebb pénzsegélyekkel, könyvekkel és látogatásokkal támogatják részben az amerikai, részben az angol unitáriusok.

A Szabadelvű Keresztények Nemzetközi Társasága. Már többször említettük ezt a Társaságot, illő hát, hogy többet is mondjunk róla.

Amint egyre több országban keletkeztek unitárius szervezetek, felmerült a gondolat, hogy egymásnak közelebbi megismerése és segítése végett találkozhassanak, sőt valami módon állandóan összeköttetésben is maradhassanak egymással. Mint-hogy a szabadság (minden téren) a legalapvetőbb unitárius elv, arról szó sem lehetett, hogy (Róma mintájára) valamelyik erősebb szervezet protektorátusa, vagy vezetése alá próbálják vonni a világ szabadelvű keresztény egyházait.¹ Így hát a konferencia formáját választották, mely eleinte csak nemzetközi gyűléseket rendezett s csak a háború után fejlődött odáig, hogy rendes, állandóan működő központi intézményt állítson fel és a konferenciából Társasággá legyen.

¹ Az eddig elmondottak után teljesen felesleges cáfolgatnunk azt az, Erdélyben a nem-unitáriusok között elterjedt hiedelmet, hogy a Kolozsvárt székelő magyar unitárius püspök a világ összes unitáriusainak püspöke és feje lenne. Erről természetesen szó sincs. A világ unitáriusai nagy szeretettel fordulnak az erdélyi unitáriusok felé s igen megbecsülik őket, mint a ma is létező legrégebb unitárius egyházat, s mindig segítségére kész rokonszenvvel fordulnak közel 400 év óta tartó megpróbáltatásai felé. (amint azt Dr. Wilbur leírásából is láthattuk), de ez távolról sem jelenti, hogy bármilyen befolyást is gyakorolhatna a magyar unitárius püspök a többi unitárius szervezet felett. Ilyen befolyást senki részéről sem tűrnének el a szabadelvű keresztények, mert hiszen 400 éves küzdelmeiket ép a megkötöttségek ellen folytatták, mind dogmai, mind egyházszerkezeti téren. Ez a téveszme talán úgy terjedhetett el a nem-unitárius erdélyiek között, hogy hallották emlegetni ezt az állítást: „Az erdélyi unitárius püspök a világ egyetlen unitárius püspöke“. Ez az állítás igaz — volt a háború előtt. Ám akkor is csak annyit jelentett, hogy más országokban a szabadelvű keresztényeknek nem zsinat-presbiteri egyházszerkezete van (püspökkel) mint nekünk, hanem kongregacionális, azaz: minden jog és kötelesség az egyes egyházközségeken nyugszik, melyek külön-külön is függetlenek s összekötő szervezetbe csak saját szabad akaratukból lépnek, de ügyeikbe beleszólást akkor sem tűrnek. Az ilyen összekötő szervezetek (pl. az Unitárius Társaság Amerikában és Angliában) nem kormányoznak, hanem csak segítenek és legfeljebb tanácsot adnak. Vezetőjük az 1—4 évenként választott elnök. A háború után azután új szabadelvű keresztény szervezetek jöttek létre, melyek némelyike megtartotta a hierarchiát. Úgy, hogy ma van egy unitárius pátriárka, egy unitárius érsek, és egész sereg unitárius püspök. Tehát ma már az sem áll, hogy a magyar püspök lenne a világ egyetlen unitárius püspöke.

Capek F. Norbert
a Csehszlovák Unitárius

Capek Norbertné
Egyház megszervezői.

Az I. A. R. F. központi épülete Utrecht-ben (Hollandia).